

شیوه‌های تبلیغی بانو شهید صدر

مهین ساربانى*

چکیده

موضوع این نوشتار، بررسی شیوه‌های تبلیغی بانو شهید صدر می‌باشد. در این مقاله برآنیم تا روشن سازیم یک مبلغ برای تبلیغ موفق با تأسی به بانو صدر از چه شیوه‌هایی می‌تواند بهره گیرد. برای دستیابی به این هدف سیره تبلیغی بانو صدر را ذیل چهار مجموعه گفتاری، نوشتاری، هنری و عملی مورد بررسی قرار می‌دهیم. تدریس و سرپرستی کاروان حج، داستان‌نویسی و حمایت از انقلاب اسلامی از جمله مهم‌ترین اقدامات ایشان می‌باشد. **واژگان کلیدی:** شیوه تبلیغ، بانو صدر، مدارس الزهراء، مبارزه با سنت‌های غلط.

مقدمه

تبلیغ یکی از شیوه‌های مهم برای ارتباط‌گیری با افراد می‌باشد و هدف یک مبلغ در حقیقت همان هدف بعثت پیامبران و امامان است. تبلیغ یک وظیفه عمومی است؛ وظیفه تبلیغی که هر مسلمان دارد، این است که باید این احساس در او پیدا شود که به نوبه خودش حامل پیام اسلام باشد.

تبلیغ کلمه‌ای است که در قرآن مجید زیاد استعمال شده است. در قرآن کریم از پیغمبران خدا به عنوان مبلغان رسالات الهی یاد شده، البته این منحصر به پیامبران نیست، غیر آن‌ها هم هست. این واژه عربی از ماده «بلغ» است که راغب اصفهانی در مفردات، مفهوم لغوی آن را رسیدن به انتهای مقصد اعم از آن که مقصد، مکان باشد یا زمان یا امری معین، بیان می‌کند (راغب اصفهانی، ۱۴۲۳، ص ۶۵).

مفهوم اصطلاحی تبلیغ عبارت است از رساندن پیام الهی به شیوه واضح از طریق ایجاد ارتباط و تشویق به پذیرش محتوای مورد نظر با استفاده از افراد مشروع هر عصر. لذا محتوای اطلاع، یک امر معنوی و روحی است. یک فکر و احساس است.

تبلیغ عبارت است از روش یا روش‌های مهم به هم پیوسته، در قالب یک مجموعه برای بسیج کردن و جهت دادن نیروهای فردی و اجتماعی از طریق نفوذ در شخصیت، افکار، عقاید، احساسات فرد جهت رسیدن به یک هدف مشخص. همچنین شیوه در لغت به معنای طور، عمل، سبک، طرز، قاعده، رسم است و در اصطلاح به معنای قاعده، عمل و عادت، ابزار و آلت و قانون و مذهب می‌باشد (موگهی، ۱۳۷۷، ص ۲۴-۲۱).

کیفیت و ساز و کار رساندن تبلیغ به مخاطبان را شیوه تبلیغ می‌گویند. به عبارت دیگر کیفیت انتقال موضوع به وسیله ابزار همان شیوه تبلیغ است (عباسی‌مقدم، ۱۳۷۹، ص ۴۵). این روش‌های تبلیغی از اهمیت بسیاری در رساندن پیام الهی دین برخوردارند و جامعیت بین این شیوه‌های تبلیغی یک مزیت محسوب می‌شود. بانو صدر از این امتیاز برخوردار بوده‌اند. بانو شهید صدر تمام این شیوه‌ها را جامعه عمل پوشانده‌اند. ایشان بانوی توانمندی بودند که به شیوه‌های بیانی، نوشتاری، هنری و عملی تبلیغ کردند. در مورد شیوه‌های تبلیغی بانو صدر مقالاتی نوشته شده مانند پلاک‌های فاطمی از خانم حبیبی در نشریه فرهنگ کوثر، روش تبلیغ شهید بنت‌الهدی صدر از خانم مائده رضایی در نشریه شمیم نرجس که کمتر به شیوه‌های عملی و هنری در آن اشاره شده است.

اما ما در این نوشتار به ارائه مصادیق جدیدی از شیوه‌های جذاب تبلیغی بانو صدر که به حق از بهترین و جامع‌ترین شیوه‌هاست، اشاره کرده‌ایم و اندکی به تحلیل مباحث پرداخته‌ایم.

اهمیت شیوه‌های تبلیغ

در تبلیغ با دیدگاه اسلامی، روش‌ها و شیوه‌ها جایگاه مهمی دارند؛ چرا که شیوه‌ها یکی از ارکان و عناصر تبلیغ به شمار می‌روند (همان، ص ۴۵).

اگر با کمی دقت به جوامع اطراف خویش بنگریم، به وضوح می‌بینیم از طرفی امروزه دشمنان اسلام با بهره‌گیری از مدرن‌ترین و پیشرفته‌ترین دستگاه‌ها و ابزار تبلیغاتی و با استفاده از علوم روانشناسی و جامعه‌شناسی و با تحقیق و مطالعه بر

روی زوایای روحی و روانی و غریزی بشر، سعی در ارائه دقیق‌ترین و مؤثرترین روش‌های تبلیغاتی داشته و علی‌رغم عدم انطباق محتوای پیامشان با نیازهای فطری و ذاتی انسان خیل عظیمی از مردم جهان را به قبول پیام (باطل) خود وادار ساخته‌اند. این در حالی است که اگر پیام مبلغان از ابزار و شیوه‌های نوین تبلیغی نیز بهره‌گیرند، بیشترین و پایدارترین آثار را به دنبال خواهد داشت (رزاقی، ۱۳۷۰، ص ۶۸).

در اهمیت فراگیری شیوه‌های متعدد در تبلیغ اسلامی همین بس که قرآن کریم، این کتاب هدایتگر، شیوه‌های گوناگون و متنوعی را برای تبلیغ پیامبران بیان داشته و روش دعوت انبیاء را روشن ساخته است.

قرآن کریم به عنوان مرامنامه تبلیغ و دعوت الی الله، حاوی روش‌های بدیع و بی‌سابقه رسول خدا ﷺ می‌باشد. به عنوان نمونه: «وَ أَنْذِرْ عَشِيرَتَكَ الْأَقْرَبِينَ» (شعرا/۲۱۴)؛ و خویشاوندان نزدیک را انذار کن.

بنابراین عوامل متعددی وجود دارد که تا حد زیادی به موفقیت مبلغ در زمینه‌های تبلیغی یاری می‌رساند. اتخاذ روش درست، قطعاً یکی از عوامل حساس و مهم است که ارزش فرصت‌ها و تلاش‌های مبلغ را دوچندان کرده، او را با کمترین زحمت به نتیجه مطلوب می‌رساند (فتیحی یکن، ۱۳۸۷، ص ۱۱۳).

پس با توجه به مطالبی که گذشت می‌توان دریافت وظیفه مبلغان اسلام بسی سنگین‌تر از آن است که به نظر می‌رسد. زیرا ایشان علاوه بر داشتن هدف، مشخص نمودن مخاطب، روشن ساختن موضوع، باید در اتخاذ روش صحیح تبلیغی، آن هم به صورت متنوع و جامع برای همه اقشار جامعه بکوشند.

از این رو اهمیت این مسأله ما را بر آن داشت که شیوه‌های تبلیغی بانو صدر را مورد بررسی قرار دهیم چرا که ایشان از مؤثرترین روش‌های تبلیغی بهره می‌برد. روش‌های ایشان را می‌توان از جهت گفتاری، نوشتاری، هنری و عملی به چهار دسته اصلی تقسیم کرد.

الف. شیوه گفتاری بانو بنت‌الهدی صدر

بانو صدر با الهام از قرآن کریم با بیانی شیوا به روش‌های سخنرانی، پرسش و پاسخ و توصیه‌های خصوصی، تدریس، تبلیغ چهره به چهره و تبلیغ گروهی می‌پرداخت.

۱. سخنرانی

گرچه در جهان امروز استفاده از هنر و روش‌های القای غیرمستقیم در راه تبلیغ، جایگاه خاصی پیدا کرده است و تبلیغ تنها منحصر در سخنرانی و نوشتن مقاله و کتاب نیست؛ اما این گونه نیست که سخنرانی اثر خود را از دست داده باشد. یک سخنران خوب می‌تواند با روش‌های هنری رقابت کند و همانند فیلم و نمایش همه افکار مخاطبان را در طول زمان سخنرانی تحت سلطه خود درآورد، البته در صورتی که از شرایط لازم برخوردار باشد (قرائتی، ۱۳۷۲، ص ۶۰).

بانو صدر در مجالس عمومی زنان که غالباً در منازل شخصی و به منظور عزاداری اهل بیت علیهم‌السلام برگزار می‌شد، حتی بدون دعوت حضور می‌یافت و سخنرانی می‌کرد. در مصاحبه‌ای که با شاگردانش ام عباس و ام عمار در مورد محتوای

سخنرانی‌های آن شهید شده بیشتر مسائل اخلاقی و اعتقادی چون حجاب زنان، حقوق زوجین، اخلاق اسلامی، جهان آخرت، کیفر اخروی و... را مستند به قرآن و احادیث مطرح شده است.

ام‌عباس روش سخنرانی ایشان را این‌گونه توصیف می‌کند: «شهید بنت‌الهدی سخنرانی را با یک یا دو سؤال آغاز می‌کرد، سپس پاسخ را به صورت مشروح و در قالب سخنرانی بیان می‌کرد». این روش باعث انگیزه برای اندیشیدن در مسائل و مشکلات فردی و اجتماعی، ایجاد حس کنجکاوی و آمادگی فهم و شنیدن پاسخ و پی بردن به موضوعات مورد توجه فرهنگ اصیل اسلامی می‌شود.

شهید بنت‌الهدی موضوع سخنرانی را متناسب با سطح فکری و علمی و نیاز حاضران در جلسه انتخاب می‌کرد. چه خوب است یک مبلغ هم با تاسی به شیوه بانو صدر همه ابعاد یک سخنرانی خوب را شناخته و آن‌ها را در سخنرانی‌های خود لحاظ کند.

۲. پرسش و پاسخ

شهید بنت‌الهدی پیوسته پاسخگوی بسیاری از مراجعان به طور انفرادی یا در جلسات و در موضوع‌های گوناگونی چون مسائل فقهی، اعتقادی، سیاسی و اخلاقی بود. گاهی در جمع دانشجویان بغداد، حاضر می‌شد و به پرسش‌های آنان که غالباً درباره فلسفه حجاب، اعتقادات، دیدگاه سیاسی اسلام مطرح می‌شد، پاسخ می‌داد. این جلسات در بیداری افکار و دانشجویان بسیار مؤثر بود. به طوری که دانشجویان مجذوب وی و از یارانش می‌شدند و پس از شهادت او، بسیاری از دانشجویان دختر دستگیر و اعدام و برخی از عراق اخراج شدند (نعمانی، ۱۳۸۸، ص ۵۳). این مطلب را بسیاری از شاگردان او نیز نقل کرده‌اند.

شهید بنت‌الهدی پاسخ به مراجعان را مسئولیت خطیری می‌دانست که در سخت‌ترین شرایط روحی، خانوادگی نباید تعطیل می‌شد. در این باره نقل شده که خانم مؤمنه‌ای که به علت کثرت پرسش از شهید، لقب «ام السؤالات» منبع پرسش‌ها را از او گرفته بود، در زمان رسیدن خبر مفقود الأثر شدن امام موسی صدر، نزد آن بانو آمد؛ اما با مشاهده وضعیت روحی نگران‌کننده ایشان، از طرح سؤال منصرف شد و رفت. بنت‌الهدی پس از رفتن آن زن تکان سختی خورد و در حالی که اشک در چشمانش حلقه زده بود - به دلیل این که نتوانسته بود از او استقبال کند - همواره خود را نکوهش می‌کرد (همان، ص ۳۰).

بانو به هر سؤالی که از ایشان می‌شد، پاسخ‌های قانع‌کننده و موجه می‌دادند. این موضوع نشان‌دهنده تسلط ایشان به مسائل و مشکلات فقهی است به گونه‌ای که بسیاری از زنان نزد وی می‌آمدند تا در مورد امور دنیوی و دینی و همچنین در مورد واجبات حج و خمس سؤالات خود را بپرسند و پاسخ‌های متناسب بگیرند.

۳. توصیه‌های خصوصی

یکی از چشم‌گیرترین و دقیق‌ترین شیوه‌های تبلیغی بانو شهید صدر توصیه‌های خصوصی‌شان می‌باشد. در دوران تبلیغ ایشان نمونه‌های فراوانی از این روش وجود داشته که یکی از جلوه‌های این سلوک را بررسی می‌کنیم:

روزی بانو شهید صدر در یکی از جلسات هم‌اندیشی که در منازل زنان مورد اعتماد می‌چرخید، به یکی از میزبانان که ساندویچ و چای آماده کرده بود؛ فرمودند: کاش به جای این همه زحمت پذیرایی، مطلبی علمی را آماده و ما را بهره‌مند می‌ساختی. چرا که ایشان اهتمام شدیدی به موضوعات علمی داشتند (انیسی، ۱۳۹۱، ص ۱۲۳).

علاوه بر این، بنت‌الهدی به جوانان توصیه می‌کند در ازدواج به دنبال شریک زندگی باشند و نه شریک تجاری و از نگاه مادی به مسأله ازدواج پرهیزند (همان، ص ۱۰۲).

۴. تدریس

تدریس و تعلیم و تربیت صحیح و همگام ساختن دین و دانش یکی دیگر از راه‌های مهم تبلیغ است؛ چرا که اسلام دین علم و تعلم است. چنان‌که در بسیاری از آیات، مردم را به فرا گرفتن علوم تشویق نموده و اهل علم و دانش را مورد تکریم و تقدیر قرار داده است.

بدون تردید خوشبختی یک ملت به فزونی تعداد و نفرات آن نیست. بلکه وابسته به روح ایمان و اخلاق آن‌هاست و تنها راه آن همگام کردن علم و دین و تعلیم و تدریس آن دو با هم است (بی‌آزار شیرازی، ۱۳۸۰، ص ۹۲ و ۹۳).

بانو بنت‌الهدی معلم فقه و اخلاق بودند. ایشان به تدریس کتاب‌های علمی و حوزوی می‌پرداختند و در سال‌های آخر عمر خود در منزل کتاب شرائع الاسلام علامه حلی را تدریس می‌کردند (شهرابی، ۱۳۸۷، ص ۲۳۳). ایشان همچنین به معلمان مدارس الزهرا بعد از ساعت اداری مدرسه، آموزش تربیتی می‌دادند (الحسون، ۱۴۱۱ق، ص ۴۵).

به نظر می‌رسد مبلغان با تأسی به شیوه تبلیغی بانو شهید صدر وظیفه دارند برای امر دعوت و تبلیغ از مدارس کمک گرفته و حتی اگر بتوانند با هماهنگی قبلی با مسئولین مدارس ساعتی از هفته را به آموزش‌های دینی و اشاعه تعالیم اسلامی در قالب‌های متنوع در مدارس اختصاص دهند.

۵. تبلیغ چهره به چهره

منظور از این روش، برقراری ارتباط مستقیم و رخ به رخ است، به نحوی که طرفین ارتباط، بتوانند مستقیماً تفهیم و تفاهم کنند (رضایی، ۱۳۸۵، ص ۶۶). تماس رخ به رخ در محیط غیر رسمی مؤثرترین و مفیدترین وسیله تبادل پیام و اطلاعات است. ملاقات در مسجد یا هر محل دیگر بهترین روش تبلیغ رخ به رخ است (ر.ک: زورق، ۱۳۶۸، ص ۲۴۶). در این روش مبلغ احساس نزدیکی به پیام‌گیرنده می‌کند که خود، باعث آرامش بیشتر چه در مبلغ و چه در پیام‌گیرنده می‌شود و همچنین احساس شخصیت او را بالا می‌برد.

شهید بنت‌الهدی چون پزشک دوره‌گردی بود که با یافتن بیمار در جامعه به درمان او می‌پرداخت. هر گاه به شخص ناآگاه یا خطاکاری می‌رسید با استفاده از این روش (چهره به چهره) سعی در آگاه‌سازی و ارشادش داشت. برای مثال در بیمارستان، حرم ائمه علیهم‌السلام و... پیرامون موضوعات مختلف احکام، اخلاق، گاه مشاوره با افراد به صحبت می‌پرداخت (ر.ک: رضایی، ۱۳۹۱).

چگونگی برخورد و تماس بانو صدر با مخاطبان بیانگر این مطلب است که مبلغین در جامعه اسلامی باید در حد امکان برای تبلیغ دین و ارزش‌های اسلامی از این روش استفاده کنند.

۶. تبلیغ گروهی

یکی از روش‌های موفقیت‌آمیز شهید بنت‌الهدی در امر تبلیغ، دعوت به صورت گروهی بوده است. ایشان از تجمعات و ارتباطات مردم کمال استفاده را می‌نمود. تاریخ جلوه‌های جذابی از این روش تبلیغی در ایام برگزاری مراسم مختلف در میان ارتباطات مردمی را به رشته تحریر درآورده است:

۱. دعوت در مراسم حج: یکی از ابزار تبلیغ اسلام، مناسبت‌های مذهبی است که با تجمع مسلمین برگزار می‌شود. بانو بنت‌الهدی به سفر حج می‌رفت تا فرهنگ بیداری را در میان خواهرانی که همراه وی به سفر می‌رفتند تبلیغ کند. خداوند متعال فریضه حج را مقرر فرمود تا مردم ضمن انجام فریضه، در مکانی جمع شوند.

علویه شهید با اعتقاد به این اصل، نقش جهادی و راهبردی خود را انجام می‌داد. طی این سفرها گاهی خواهرانی همراه وی بودند که برخی از آن‌ها قبل از سفر حج ایمان و تقوای محکمی نداشتند و بعضی هم بی‌حجاب بودند؛ ولی پس از این سفر با ایمان و تقوای کامل به دیار خود باز می‌گشتند (ر.ک: زنجانی، ۱۳۸۶).

۲. فریادخواهی او در حرم علوی پس از دستگیری شهید صدر ایشان به حرم امیرالمؤمنین علیه السلام رفتند و پس از دستگیری شهید صدر، به دفاع از عالم زمانشان پرداختند.

ب. شیوه‌های نوشتاری بانو بنت‌الهدی صدر

شیوه‌های نوشتاری بانو صدر در نوشتن داستان و مقالات علمی خلاصه می‌شود.

۱. داستان‌نویسی

در نهاد بشر میل و علاقه فراوانی به شنیدن قصه و داستان نهاده شده است. این علاقه از دوران کودکی و نوجوانی آغاز می‌گردد. قرآن نیز برای تبلیغ و راهنمایی بشر از علاقه مردم به داستان استفاده کرده و بسیاری از مطالب اخلاقی و تربیتی را ضمن داستان‌های حقیقی بیان داشته و به پیغمبر دستور داده که سرگذشت پیامبران را برای مردم تعریف کند تا سرمشق زندگی مردم قرار گیرد.

در فضای سرکوب حاکم بر عراق در زمان بعثی‌ها و پیش از پیروزی انقلاب اسلامی در ایران، بانو صدر با پیروی از روش امام سجاد علیه السلام در راستای گسترش دین اسلام از روش غیرمستقیم استفاده می‌کرد و داستان‌های فراوانی به سبک جدید می‌نوشت. او نخستین زن شیعه مسلمان بود که وارد فضای داستان‌نویسی برای دختران و نوجوانان شد (الحسون، ۱۴۱۱ق، ص ۷۹).

قصه‌ها و داستان‌های بنت‌الهدی از واقعیات اسفباری که امت اسلامی در آن به سر می‌برد، پرده برمی‌داشت و خطر نفوذ غرب که بی‌حجابی و بی‌بندوباری و بی‌شرمی را به عنوان پیشرفت نشان می‌داد برملا می‌ساخت (ر.ک: ام احمد، ۱۳۶۳).

از بنت‌الهدی نوشته‌های فراوانی به یادگار مانده که برخی از مهم‌ترین آن‌ها به شرح زیر است:

در جستجوی حقیقت، خاله گمشده، دیدار در بیمارستان، دو زن و یک مرد، شخصیت زن مسلمان، فضیلت پیروز است، سختی و فراخوانی، بر بلندای مکه، زن در کنار پیامبر، ای کاش می‌دانستم (حیدریان، ش ۲۴، ۱۳۹۱).

برخی از این داستان‌ها واقعیت و برخی تخیلی هستند که در آن معارف اسلامی به روش‌های مناظره و موعظه و پرسش و پاسخ و... نقل شده و از آیات و روایات اهل بیت علیهم‌السلام به شکلی منسجم و همگون یاری گرفته و با نگاهی جالب و مفید نسبت به دین و انبیاء، پایان می‌یابد.

کتاب‌های او در دوران حکومت بعثی‌ها و *صدام حسین* حاکم خونریز عراق در شمار کتاب‌های ممنوعه بودند؛ اما مردم با شیفتگی آن‌ها را می‌خواندند و هنگامی که نیروهای امنیتی صدام به خانه‌ها یورش می‌بردند، آن‌ها را در باغچه، زیر خاک یا جای دیگر پنهان می‌کردند (انیسی، ۱۳۹۱، ص ۱۰۷).

۲. مقالات

بانو صدر نخستین آثار تحریری خود را در ۱۲ سالگی در مجله‌ای به نام *جامعه* با موضوع آداب و رسوم و نوع لباس و فرهنگ‌های مختلف و انواع عبادات اقوام به شرح و چاپ رسانید (حبیبی، ش ۳۴، ۱۳۸۸). ایشان در *مجله الأضواء الاسلامیه* تحت عنوان «صدای زن مسلمان» اولین گام را در مسیر مبارزه و روشنگری برداشتند. در نجف اشرف یا حتی تمام کشور عراق، هیچ زن نویسنده‌ای پیش از بانوی شهید، مقالاتی در ژرفا و اصالت، همسان این بانو نگاشته بود. این مقالات دارای سطح علمی بالا و هم‌تراز با مقالات علمای حوزه علمیه بودند (شهرابی، ش ۳، ۱۳۸۴، ص ۲۳۳).

مقالات این بانو در *مجله الأضواء* از حیث متانت بسیار ممتاز بود. تا آن‌جا که حتی بعضی می‌پنداشتند برادرش سید محمدباقر صدر مقالات و مکتوبات خود را با نام خواهرش منتشر می‌کند. همچنین در مجله سیاسی - فکری *ایمان* در عراق، لقب بنت‌الهدی به انتخاب خودش ذیل مقالات درج می‌شد تا از شهرت و ریا دور بماند (مجبی، ۱۳۸۳، ج ۳، ص ۴۲۴).

ج. شیوه‌های هنری بانو بنت‌الهدی صدر

هنر یکی از ابزارهایی است که انسان در طول تاریخ به وسیله آن بهترین پیام‌ها و ظریف‌ترین ایده‌ها و آرمان‌ها را تبلیغ کرده است (صادقی اردستانی، ۱۳۷۰، ص ۱۸۸). زیرا طبیعت خاص انسان به گونه‌ای است که از هنر لذت می‌برد و از شنیدن مطالب خشک و یکنواخت فراری است. برای انتقال مسائل دینی باید از ارزش‌های هنری و القای غیرمستقیم استفاده نمود. امروزه در کشورهای پیشرفته جهان استفاده از این روش امری مرسوم و جاافتاده است. استعمارگران برای رسیدن به اهداف شوم خود کمتر مردم را به طور مستقیم به آن راه دعوت می‌کنند بلکه به طور غیرمستقیم آن‌ها را با اهداف خویش همراه می‌سازند. با کمال تأسف، دنیای کفر، در کفر خود جدی است و از تمام امکانات مثل فیلم، کارتون، تئاتر، گرافیک و... و در یک کلمه از هنر برای محکم کردن پایه‌های خود استفاده می‌کند؛ اما در بین ما مسلمانان آن‌گونه که باید و شاید به این مسائل توجه نمی‌شود و تبلیغات، منحصر در سخنرانی شده است، در حالی که سخنرانی یکی از وسایل است و چون القای مستقیم است اثرش به اندازه القای غیرمستقیم نیست (قرائتی، ۱۳۷۲، ص ۱۱۸). رهبر انقلاب در پیام به

مجمع جهانی حرکت اسلامی دانشجویان می‌فرمایند: «از همه انواع وسایل و ابزارهای تبلیغ کمک بگیرید و به خصوص از ظریف‌ترین آن‌ها که هنر است غافل نشوید» (روزنامه کیهان، ۱۳۶۰/۱۱/۲۵).

هنر یکی دیگر از شیوه‌های جذاب تبلیغی بانو شهید صدر بود که در این‌جا به مهم‌ترین موارد این اسلوب اشاره می‌کنیم.

۱. شعر

از آن‌جا که استفاده از شعر و قصیده‌سرایی در لسان عرب از جایگاه مخصوص برخوردار بود، بانو شهید صدر از این شیوه تبلیغی استفاده کرده و با این روش بسیار جالب پیام اسلام را با مخاطبین و آیندگان در میان گذاشته است.

پیامبر ﷺ می‌فرمایند: «مؤمن با شمشیر و زبانش در راه خدا جهاد می‌کند. قسم به خدایی که جانم در دست اوست، شعرا نیز بر دشمنان خدا تیر می‌اندازند و شعر همانند تیر کارساز است» (نظری، ۱۳۷۵، ص ۱۱۷).

بانو شهید صدر از کودکی به نظم شعر می‌پرداخت و آن‌ها را حفظ می‌کرد و به آسانی می‌توانست احساسات خود را در قالب ابیات شعری موزون و با احساس بیان کند. وی شعرهای زیادی از جمله ابیاتی در عشق به خداوند متعال و محبت اهل بیت علیهم‌السلام داشت (ر.ک: زنجانی، ۱۳۸۶).

تبحر ایشان در شعر به گونه‌ای بود که برادرشان شهید صدر به وی می‌گفت: «شما موهبت و استعداد خاص دارید که من ندارم و آن، نظم شعر است» (همان).

ایشان قصیده‌ای در مورد حج سروده که در کتاب وی به نام اعمال حج درج شده است. قصیده دیگری نیز در مورد نماز دارد که در مقدمه کتاب آموزش نماز بر اساس فتوهای سید شهید چاپ شده است. همچنین قصاید دیگری سروده، از جمله قصیده‌ای در رثای برادرش آیه‌الله اسماعیل صدر که در مجلس ختم وی توسط مداح خوانده شد و همه حاضران تحت تأثیر آن قرار گرفتند و گریه کردند (همان).

علاقه ایشان به شعر به حدی بود که حتی در مسیر رفت و آمد به مدارس الزهرا کاظمیه در یک روز بارانی قصیده معروف هرگز از راه خود باز نخواهم گشت را سرودند (الحسون، ۱۴۱۱ق، ص ۸۱).

۲. تمثیل

تمثیل یکی دیگر از شیوه‌های هنری است که در بخش تبلیغ کاربرد زیادی دارد. تمثیل عبارت است از این که یک مطلب را با ذکر اوصاف و اشباه و نظایر آن بیان کنیم و امری معقول را با نمودهای محسوس تبیین نماییم و این تا حد زیادی خصلت فنی و هنری دارد. تمثیل، حقایق را به صورت ساده و قابل فهم همگان درمی‌آورد و شنونده به میل خود نتایجی از آن بر می‌گیرد و چون خود آن‌ها را یافته، بهتر می‌پذیرد و عمل می‌کند.

از این‌رو قرآن به این مسأله اهمیت داده و از مثال‌های گوناگون که هر یک در جای خود، فنی و زیبا و آموزنده است، استفاده کرده و ذکر امثال را وسیله‌ای برای درک و عقل و تذکر و تنبیه مخاطبین می‌داند:

«لَوْ أَنْزَلْنَا هَذَا الْقُرْآنَ عَلَى جَبَلٍ لَرَأَيْتَهُ خَاشِعًا مُتَصَدِّعًا مِنْ خَشْيَةِ اللَّهِ وَتِلْكَ الْأَمْثَالُ لَضَرِبُهَا لِلنَّاسِ لَعَلَّهُمْ يَتَفَكَّرُونَ»؛ (حشر/۲۱)؛ اگر این قرآن را بر کوهی نازل می‌کردیم، می‌دیدید که در برابر آن خاشع می‌شود و از خوف خدا می‌شکافت! این‌ها مثال‌هایی است که برای مردم می‌زنیم، شاید در آن بیندیشید.

در شیوه تبلیغی بانو صدر تمثیل، جهت تأثیرگذاری بر مخاطب و زمینه‌سازی روحی او برای پذیرش حق و انکار باطل، به چشم می‌خورد که به نمونه‌ای از آن اشاره می‌کنیم.

در کتاب *بر بلندای مکه آمده است*: «نماز همچون سلاحی است که انسان نمازگزار را تجهیز می‌کند و امکان دفاع از حریم روحش را برای او فراهم می‌آورد تا جان خود را با عزت و قدرت حفظ کند» (صدر، ۱۳۹۳، ص ۳۵-۳۴).
حال بر مبلغین لازم است که با الهام از قرآن و روایات و سیره بانو بنت‌الهدی در راستای این مسئولیت تلاش کرده و از این شیوه جذاب تبلیغی به نحو احسن استفاده نمایند و از تمثیل‌های متنوع در کلام و نوشته‌های خود بهره‌گیرند.

۳. کلام موزون

از جمله شیوه‌های تبلیغی که در تسخیر مخاطبین نقش بسیار دارد، کلام موزون است که باعث قبضه کردن احساسات مخاطب می‌شود. بانو صدر از این ابزار هنری در شب‌های قدر با قرائت قرآن و دعای جوشن کبیر و سایر ادعیه استفاده می‌کردند که فصاحت و بلاغت موجود در کلام ایشان باعث فهم بهتر پیام‌های قرآنی و ادعیه در ذهن مستمعین می‌شد (زندگی‌نامه آمنه بنت‌الهدی صدر، ۹۷/۹/۵، www.iuc.taghrib.com). ایشان استعداد فوق‌العاده‌ای در خواندن قرآن با سرعت و با صدای بلند به لهجه عربی داشتند (همان).

بانو صدر زبان نرم، بیان جذاب و منطق نیرومندی داشتند. بدین جهت وقتی در خانه با همکاری تعدادی از یاران کلاس‌های آموزشی برای دختران و زنان تشکیل دادند، آنان به خوبی تحت تأثیر افکار و مطالب ایشان قرار گرفتند و بعدها این کلاس‌ها به صورت سیار درآمد و پیوسته به دخترها و زنان شرکت‌کننده افزوده می‌شد و نسل نو و سازنده‌ای پرورش می‌یافتند (زندگی‌نامه آمنه صدر، olama-orafa1393.ir).

فصاحت و بلاغت که در کلام بانو صدر وجود داشت باعث جذب مخاطب و ایجاد ارتباط کلامی بین آن‌ها می‌شد. چه خوب است مبلغین هم این استعداد را در خود پرورش دهند تا نفوذ کلامشان عمیق‌تر گردد.

۴. انتخاب نام‌های اصیل

از جمله کارهای فرهنگی او، ابتکاری بود که در انتخاب نام‌های اصیل و زیبای اسلامی انجام داد. او برای قهرمان داستان‌هایش نیز نام‌های مناسبی برمی‌گزید بسیاری از مردم این نام‌ها را برای تبرک، بر فرزندان خود می‌گذاشتند (حبیبی، ۱۳۸۸، ص ۲).

۵. برگزاری جشن‌های مذهبی

یکی از جشن‌هایی که مورد توجه بانو صدر قرار داشت، برگزاری جشن تکلیف برای دختران بود.

وی دختران جوان را متوجه مسئولیت جدیدی که به دوششان افتاده، می‌نمود و آن‌ها را تشویق می‌کرد تا نیرومندان به مقاومت در برابر وسوسه‌های شیطانی و شکوفا نمودن توانایی‌های دینی و فطری خود پردازند (پایگاه اطلاع‌رسانی حوزه، ش ۳۱ و ۳۲، ۱۳۸۶).

د. شیوه‌های عملی بانو بنت‌الهدی صدر

از مهم‌ترین و برترین شیوه‌ها در امر تبلیغ، بدون شک دعوت عملی است. بدین معنا که اگر مبلغی دیگران را دعوت به خوبی‌ها می‌کند باید خود نیز در میدان عمل بتواند این رویه را تثبیت کند و در عمل کردن به این فضایل، پشتکار داشته باشد؛ زیرا کلام انسان بی‌تقوا نمی‌تواند چندان اثری بر مردم داشته باشد.

بر این اساس است که امام علی علیه السلام می‌فرماید:

«ای مردم! سوگند به خدا، من شما را به اطاعتی تشویق نکردم، مگر آن که از شما پیشی گرفتم و از معصیتی نهی نکردم مگر آن که پیش از شما خود از آن پرهیز کردم» (نهج البلاغه، خ ۱۷۵).

بنابراین اگر مبلغ و داعیه اسلام بخواهد سخنان و گفتارش در افراد تأثیر بگذارد باید ابتدا به سخنانش جامعه عمل ببوشاند؛ زیرا عمل مبلغ اسلام زیر نظر مخفی مردم قرار دارد و تا زنگارهای قلب خویش را نزدوده گفتار او در دیگران تأثیر نخواهد داشت. قرآن می‌فرماید:

«...أَتَأْمُرُونَ النَّاسَ بِالْبِرِّ وَتَنْسَوْنَ أَنْفُسَكُمْ...»؛ (بقره/۴۴) آیا مردم را به خوبی دستور می‌دهید در حالی که خودتان را فراموش کرده‌اید؟

امام صادق علیه السلام می‌فرماید: «كُونُوا دُعَاةَ النَّاسِ بِغَيْرِ السِّتِّكُمْ» (کلینی، ج ۱، بی‌تا، ص ۹۴)؛ مردم را با غیر زبانتان (یعنی با عمل و رفتار) به راه خدا بخوانید.

یکی از شیوه‌های اساسی تبلیغ بانو بنت‌الهدی که از دلایل عمده پیشرفت و گسترش دین الهی به شمار می‌رود، هماهنگی گفتار با عمل بود. بانو شهید بنت‌الهدی در تمام مراحل تبلیغ در هر زمان و مکانی که به سر می‌برد، با عمل به فرامین الهی و پیشی گرفتن در انجام این وظیفه دیگران را تشویق به انجام اوامر الهی می‌نمود و آن‌ها را به طور غیرمستقیم به خدا و انجام دستورات او دعوت می‌کرد که ما در این قسمت از نوشتار به جلوه‌هایی از این فرایند تبلیغی می‌پردازیم:

۱. سرپرستی مدارس الزهرا

بانو شهید صدر از پایه‌گذاران تعلیمات اسلامی و مذهبی در مدارس دخترانه الزهرا در بغداد، نجف، کاظمین، بصره، دیوانیه و حله بود. وی خود سرپرستی مدرسه‌های نجف و کاظمین را به دوش داشت. هدف او از پی‌ریزی این مدرسه‌ها، تربیت دختران مسلمان در دو مرحله دبستان و بالاتر به شیوه اسلامی بود که در مدرسه‌های دولتی عراق چنین چیزی دیده نمی‌شد. ایشان در مدت هفت سال در مدارس به تربیت اسلامی پرداخت (الحسون، ۱۴۱۱ق، ص ۷۹-۷۸).

در این مدرسه‌ها افزون بر درس‌های رسمی، دروس اعتقادی هم تدریس می‌شد تا دختران را با تربیت اسلامی آشنا سازد. از دبیران علمی که از دید اعتقادی هم برخوردار بودند استفاده می‌گردید و آن‌ها آموزش‌های مورد نیاز برای

پیشرفت سطح علمی و اعتقادی را می‌گذرانند. سطح علمی مدرسه‌ها به اندازه‌ای بالا بود که مردم دلباخته ورود دخترانشان به این مدرسه‌ها بودند (ر.ک: حبیبی، ۱۳۸۸).

این اقدام بانو بنت‌الهدی بیانگر این است که متناسب‌سازی آموزش با تعلیمات دین از اهمیت و جایگاه خاصی برخوردار است. چه خوب است مدیران مدارس بر اساس شیوه تبلیغی بانو تمام همت و عزم خویش را برای آموزش شاگردان بر اساس شیوه اسلامی جزم کنند.

۲. سرپرستی کاروان حج

یکی از عظیم‌ترین شعائر الهی که عظمت و ابهت اسلام را در زمانه غربت دین و انسانیت به رخ جهانیان می‌کشد، فریضه حج است. اقامه این فریضه در قالب سرپرستی کاروان‌های حج یکی از اقدامات عبادی-سیاسی بانو صدر بوده است. هدف ایشان از این سفر روحانی این بود که فرهنگ بیداری اسلامی را در میان زنان بگسترانند و فلسفه سازنده حج را برای آنان بازگو کنند و با این اقدام مؤثر تحول چشمگیری در وضع فکری و فرهنگی زنان به وجود آورند که نقش آن را در حرکت انقلابی ضد حکومت بعثی ملت عراق به خوبی مشاهده می‌کنیم.

علاوه بر آن، ایشان از آموزش احکام حج به بانوان - که یکی از مشکل‌ترین ابواب فقهی است - و دفع سؤالات و اشکالات ایشان غافل نشده و چون آشنایی خوبی با فتوای مراجع دینی داشت، نیاز فقهی هر کسی را بر اساس مرجع خویش با تواضع و تحمل بسیار پاسخگویی می‌کرد. تا حدی که کاروان‌های دیگر نیز پس از هماهنگی با بانو صدر اقدام به اعلام برنامه می‌نمودند تا با آگاهی بانوان از حضور بانو صدر، مشارکت بیشتر بانوان را شاهد باشند (الحسون، ۱۴۱۱ق، ص ۸۹).

۳. همکاری با جنبش انقلابی

با توجه به معرفت جامع و کامل بانو صدر نسبت به ابعاد مختلف دین، ایشان هیچ‌گاه از اهمیت کار سیاسی در راستای هدایت جامعه فارغ نشدند. به خصوص اگر این کار در قالب تشکیلات قوی و معتبر صورت گیرد و رسالت خود را رهبری جامعه به سوی کمال مطلوب خویش معرفی نماید. بانوی شهید یگانه زنی بود که به پشتیبانی از جنبش انقلابی و همکاری با آن برخاست؛ همان جنبش شکوهمندی که دگرگونی آشکاری در گرایش دینی جامعه عراق ایجاد کرد.

بانو صدر وظیفه خود می‌دانست تا در کنار تعلیم و تربیت شاگردان و دیگر کارهای علمی، وقت مفصلی را به همکاری با جنبش انقلابی آن روز اختصاص دهد؛ چرا که تا چنین جنبشی نباشد سایر کارهای فرهنگی اگر نگوییم بی‌ثمر، لااقل کم فایده خواهند بود.

در این راستا ایشان علاوه بر انتشار مقالات در مجله رسمی جنبش العلماء (الأضواء)، در رهبری نهضت به مرجعیت زمانه، آیه‌الله شهید صدر، نیز یاری می‌رسانند. این یاری، خواه در قالب حمایت زینب‌وار (پایگاه اطلاع رسانی ایثار و شهادت، ش ۲۷، ۱۳۹۲) و خواه در قالب عملیات‌های اطلاعاتی و تبلیغات علیه رژیم دیکتاتوری عراق بروز می‌یافت (ر.ک:

محمودآبادی، ۱۳۹۲/۱/۱۹). از این بالاتر، گاهی رهبری نهضت در زمانی که شهید صدر در زندان به سر می‌بردند به بانو سپرده می‌شد که خود نشان از نقش و جایگاه برجسته ایشان در حمایت از دین و ولایت داشت.

۴. صبر و استقامت

صبر و بردباری بر خلاف آن‌چه که دشمنان شرایع الهی به ویژه اسلام و مخالفان اسلام برای آن معنی باطلی تراشیده‌اند، یکی از ابزارهای مهمی است که باید مبلغان الهی و ناصحان بشری به آن مجهز باشند. تفسیر صبر به توسری خوردن و سکوت در مقابل ظالم و ستمگر، معنی باطلی است تا این شیوه اخلاقی در نظر مردم، ناشایسته جلوه کند. در حالی که حقیقت صبر همان استقامت و تحمل رنج برای دست یافتن به اهداف و آرمان‌های متعالی است و انسان بدون چنین شیوه‌ای به آرمان‌های بلند دست نمی‌یابد. از این رو در آیات جهاد روی عنصر صبر تکیه می‌شود و یک فرد مجاهد بدون استمداد از آن نمی‌تواند بر دشمن پیروز گردد (سبحانی، ۱۳۷۰، ج ۱، ص ۳۴۸).

اگر زندگی بانو صدر را مورد بررسی قرار دهیم، به وضوح می‌بینیم که ایشان در تمام مراحل زندگی از ابزار صبر و استقامت بهره جستند. در اینجا به برخی از این موارد صبر و استقامت نگاهی می‌اندازیم:

ایشان از همان زمان تولد با صبر و جهاد آشنا بود؛ زیرا در ماه مصائب متولد شد و شش ماه پس از تولد، پدرشان آیه‌الله سید حیدر صدر وفات یافت (صدر، ۱۳۸۳، ص ۳). همچنین زمانی که رژیم بعثی عراق همه مدارس را دولتی کرد و بر پایه بخشنامه‌ای مدیریت آموزشگاه‌ها را از بانو بنت‌الهدی گرفت، ایشان با صبر و استقامت در هدف الهی خویش، ناامید نشده و بیشتر به نوشتن کتاب و داستان پرداخت (الحسون، ۱۴۱۱ق، ص ۷۸).

حتی در مسیر علمی تدریس، دشواری‌های فراوانی بر سر راه ایشان قرار داشت که به بعضی از آن‌ها اشاره می‌شود:

۱. بیشتر کتاب‌های حوزوی برای تدریس نگاشته نشده بود و باید ساده‌سازی می‌شد.
  ۲. چاپ کتاب‌ها نازیبیا و ناخوانا بود.
  ۳. کتاب‌ها وازه‌های سختی را دربرمی‌گرفت و برای توده مردم نامفهوم بود.
- اما ایشان به کمک دو برادرش با صبر و استقامت کار سخت تدریس را انجام می‌دادند و جلسه‌های درس برای بانوان برگزار می‌کردند (ر.ک: ام احمد، ۱۳۶۳).

همچنین بانو صدر چندین بار در معرض تهدید و ممنوعیت‌های حکومت کافر قرار گرفت، اما با شجاعت و دلیری، به حرف حکومت گوش نمی‌کرد و پیوسته به کار خود ادامه می‌داد.

ایشان سه روز در هر هفته را با وجود گرما و سرما و باران به شهر کاظمیه می‌رفتند. گاهی هنگام رفتن بانو به مدارس الزهرا در شهر کاظمین باران سخت و سیل آسا می‌بارید و رفتن را دشوار می‌ساخت؛ ولی ایشان استقامت به خرج داده و می‌رفتند (الحسون، ۱۴۱۱ق، ص ۷۹). حتی ایشان در مسیر بارانی این قصیده زیبا را سرودند:

وکل صعب فیک سهل

اسلامنا انت الحیب

در راه تو تحمل هر مصیبتی آسان است.

ای اسلام، فقط تو برایمان با ارزش هستی

ایشان همه زحمت‌ها را به دوش می‌کشیدند و روزها و شب‌ها را در مدرسه می‌گذرانیدند. با وجود این که ساختمان مدرسه قدیمی و نامناسب بود و با وجود این که در شهر کاظمیه بستگان زیادی داشتند (ر.ک: شهرابی، ۱۳۸۷).

هنگامی که فشار امنیتی و سیاسی علیه ایشان بیشتر می‌شد شکایت و ناراحتی نمی‌کرد، بلکه تا آنجا که می‌توانست صبر می‌کرد و در اتاق خویش رو به قبله می‌نشست و دعا و ناله می‌کرد (ر.ک: زنجانی، ۱۳۸۶).

وی همچنان مقاوم بود و مصیبت‌ها و سختی‌ها بر وی اثر نداشت. در برابر بازداشت‌های پی در پی سید شهید ایستادگی می‌نمود و با صبر و استقامت از وی حمایت می‌کرد و طاغوتیان را به چالش می‌کشید و مظلومیت برادرش و همه یاران وی را فریاد می‌کرد. چنان که با سخنرانی‌های روشنگرانه‌اش در همان شب یا فردا و فرداهای دیگر در حرم علی بن ابی طالب علیه السلام مردم نجف تظاهرات کرده و حکومت بعثی عراق به ناچار شهید صدر را از زندان آزاد کرد (زندگی‌نامه آمنه بنت‌الهدی صدر، ۹۷/۹/۵، www.iuc.taghrib.com).

سرانجام این بانوی بزرگوار با وجود تحمل سختی شکنجه، استقامت به خرج دادند و حاضر نشدند اعلان براءت از امام خمینی علیه السلام کنند و در نهایت به فرمان صدام حسین سه روز بعد از دستگیری به گونه‌ای دردناک به شهادت رسیدند (الحسون، ۱۴۱۱ق، ص ۸۸).

۵. اخلاق

شهید بنت‌الهدی اخلاق بلند اسلامی را عینیت بخشید. اخلاق محمدی داشت، فروتن و ساده بود. احترام و محبتی را که مردم به او ابراز می‌کردند، چند برابر جبران می‌کرد. با همه افراد و طبقات اعم از مستمندان، افراد عادی، همسران طلاب، معاشرت داشت و از آن‌ها دلجویی و مشکلاتشان را حل می‌کرد (نعمانی، ۱۳۸۸، ص ۳۰).

۶. هجرت

قرآن درباره کسب علوم دینی می‌فرماید: «چرا از شهر و آبادی دسته‌ای کوچ نمی‌کنند تا در دین فقیه شوند و سپس به سوی قوم خویش بازگردند و آنان را از خطرات درونی و بیرونی هشدار دهند؟» (همان).

این آیه دو هجرت را لازم شمرده است:

۱. هجرت به سوی حوزه‌های علمیه برای کسب علم

۲. هجرت به سوی شهرها و مناطق نیازمند برای تبلیغ دین، البته با اولویت منطقه خود

در اهمیت هجرت برای کسب علم و دانش همین بس که پیامبر بزرگی همچون موسی علیه السلام به بیابان گردی تن می‌دهد تا از معلمی چون خضر استفاده کند.

بانو شهید صدر در کاظمین متولد شده بود و جهت کسب علم به همراه دو برادر خود سید اسماعیل و سید محمدباقر صدر به نجف هجرت کرد و تحصیلات خود را در زمینه فقه، علم حدیث، اخلاق و تفسیر و سیره نزد برادرش محمدباقر دنبال کرد و به درجه اجتهاد رسید (همان، ص ۲۱).

همچنین ایشان به خاطر سرپرستی مدرسه‌های نجف و کاظمین، روزهای هفته میان این دو شهر در آمد و شد بود و به خاطر هدف ارزشمند تبلیغی‌اش این هجرت و طی مسیر برایش دشوار نبود (ر.ک: شهبابی، ۱۳۸۷).

بانو شهید صدر هم بر اساس آیه، دو هجرت داشته‌اند. در جوانی هجرت جهت کسب علم و دوران پس از تحصیل علم، هجرت میان شهرهای کاظمین و نجف جهت تبلیغ در مدارس بوده است.

۷. حمایت از انقلاب اسلامی ایران

از آن‌جا که بانو صدر را مصداق کاملی از ولایتمداری می‌شناسیم، بهترین راه برای شناخت تفکر ایشان فرموده‌های آیه‌الله شهید صدر خواهد بود. ایشان بارها با تأکید بر اهمیت بسیار و منزلت والای انقلاب اسلامی ایران، آن را هدیه‌ای الهی به جامعه بشری دانسته و بارها وظیفه خود، شاگردان و همه مسلمین را حمایت از آن می‌خواندند.

بانو صدر نیز مطیع کامل ایشان در این آموزه و از طرفداران امام خمینی علیه السلام و نظام جمهوری اسلامی ایران بودند به این دلیل که بر الگوگیری از انقلاب اسلامی ایران تأکید داشتند.

بنت‌الهدی در جلسات خود از امام خمینی علیه السلام به عنوان رهبری اسلامی و از نظام جمهوری اسلامی ایران به عنوان حکومتی حق، عادل، شیعی یاد می‌کرد که باید نظیر آن در عراق نیز برپا شود (ر.ک: رضایی، ۱۳۹۱).

اساساً علت اصلی دستگیری این خواهر و برادر عالم و عارف، حمایت از انقلاب اسلامی ایران بوده است که سرانجام هم در زندان‌های رژیم بعث عراق و به دستور صدام به دلیل عدم قبول در خواست صدام بر اعلان برائت از امام خمینی علیه السلام به مقام شهادت رسیدند (بیانات مقام معظم رهبری در دیدار جمعی از زنان، ۱۳۷۶/۷/۳۰) و این‌گونه است که پاسداران حریم دین و شریعت همه چیز خود را فدای برافراشته ماندن پرچم دین در جامعه بشری می‌نمایند.

۸. مبارزه با سنت‌های غلط

این شیوه مبتنی بر اصل به‌کارگیری وسایل مقدس و مشروع در راه هدف‌های متعالی است. بر این اساس بانو بنت‌الهدی هیچ‌گاه قلم یا نوشته‌هایشان به خطا نرفت. بلکه ایشان در داستان‌هایی که نوشته به برخی عادات غلط میان زنان اشاره کرده و با زبان هنر در صدد اصلاح آن‌ها برآمده است.

به عنوان نمونه در داستان ملاقات با عروس به برخی عادات و رسوم بیهوده و پر هزینه در مراسم عروسی اشاره می‌کند که تنها به اتلاف وقت و صرف هزینه‌های گزاف منجر می‌شود. یا در داستان انتخاب همسر به جوانان توصیه می‌کند که در ازدواج به دنبال شریک تجاری نباشید و از نگاه مادی به مسأله ازدواج پرهیزید و در دو داستان فضیلت پیروزیست و دوزن و یک مرد، خودباختگی فردی و اخلاقی جوانان و زنان را در برابر فرهنگ غرب نکوهش کرده است (انیسی، ۱۳۹۱، ص ۱۰۲).

او در مقاله نظر زن در ازدواج به ظلم و ستم‌هایی که به زنان از ناحیه بدرفتاری مردان وارد می‌شود و این بدرفتاری و ستم‌ها به اسلام نسبت داده می‌شود، اشاره می‌کند. وی اعتقاد دارد که این رفتارها و تزییع حقوق زن با روح اسلام و تعالیم حکیمانه آن بیگانه است (صدر، ویکی پدیا، ۱۳۹۷/۸/۵).

بنت‌الهدی از رفتار استبدادی مردان که قصد دارند سرنوشت زنان و دختران خود را بدون مشورت با آنان و طبق امیال خود رقم بزنند، به شدت انتقاد می‌کند. او به زنان یادآوری می‌کند که اسلام برای نابودی ظلم و مجازات ظالمین آمده نه برای ایجاد یک نسل تحت ستم (همان).

۹. نقش زنانه

آنان که کرامت و شخصیت زن را در جلوه‌گری و دلربایی از مردان می‌دانند در حقیقت از انسانیت و شأن حقیقی زن بی‌خبرند و یا سودای خیانت در سر می‌پرورانند.

این اسلام است که به دلیل ارتباط با علم و حکمت مطلق خداوند، حقیقت انسان و کمال او را معرفی نموده و برای رساندن انسان بدان جایگاه برنامه دارد.

زن در جایگاه اسلام مدافع سرسخت انسانیت است که با ظرافت عاطفه و احساس که قوام یافته از استدلال و برهان است، انجام وظیفه نموده و تمام استعدادهای خود را شکوفا می‌نماید.

بانو صدر نمونه عملی از یک زن موفق بودند. ایشان بافندگی و خیاطی را خوب می‌دانست و برای برادرزاده‌های خود لباس می‌دوخت. وقتی شهید صدر به عنوان مرجع اسلامی به کارهای زیادش مشغول بود، بانو بنت‌الهدی در امر آموزش و پرورش کودکانش با همسر ارجمند او همکاری و همیاری می‌کرد، به طوری که ایشان سخت به او علاقه‌مند شده بودند؛ زیرا از لحاظ تربیتی بسیار همراهی‌شان می‌کرد. این موارد نشان‌دهنده نهایت ارج‌گذاری و اهتمام ایشان به نقش زنانه خود بوده است (ر.ک: زنجانی، ۱۳۸۶).

علاوه بر آنچه گفته شد بانو بنت‌الهدی در عرصه اجتماع و فرهنگ و سیاست بسیار موفق بودند تا آنجا که مقام معظم رهبری درباره ایشان فرموده‌اند: «عظمت زنی مثل بنت‌الهدی از هیچ یک از مردان شجاع و بزرگ کمتر نیست، حرکت او حرکتی زنانه است، حرکت آن مردان، حرکتی مردانه است؛ اما هر دو حرکت، حرکت تکاملی و حاکی از عظمت شخصیت و درخشش جوهر ذات انسان است. این گونه زن‌هایی را باید تربیت کرد و پرورش داد» (بیانات مقام معظم رهبری در دیدار جمعی از زنان، ۱۳۷۶/۷/۳۰).

۱۰. عدالت در رفتار

عدالت یکی از مسائلی است که به وسیله اسلام، حیات و ارزش فوق‌العاده یافت. اسلام تنها بر عدالت توصیه نکرد و یا تنها به اجرای آن قناعت نکرد، بلکه عمده این است که ارزش آن را بالا برد (مطهری، ۱۳۷۹، ص ۱۲۵).

در سیره تبلیغی بانو بنت‌الهدی جلوه‌های فراوانی از عدالت به چشم می‌خورد که به چند نمونه از آن اشاره می‌کنیم: شهید آمنه صدر با تمام زنان از هر مذهبی که بودند ملاقات می‌کرد و میان آن‌ها هیچ تفاوتی نمی‌گذاشت (حبیبی، ۱۳۸۸، ص ۲). در مباحثه با کسانی هم که برای کسب آگاهی به نزد او می‌آمدند از هر گونه تعصبی خودداری می‌نمود. همسر سید شهید صدر، ام‌جعفر می‌گوید: «سال‌ها با هم در یک منزل زندگی کردیم و من عملی خلاف عدالت از ایشان ندیدم» (ر.ک: زنجانی، ۱۳۸۶).

ادب و احترام بیش از حدی نسبت به درماندگان داشت. وی با پذیرفتن بانوان چنان لبخندی بر لبان آنها می‌نشانده که غم از جانشان می‌زدود. به تحصیل کرده‌ها اهمیت می‌داد اما با همه برخوردی یکسان داشت (همان). عدالت بانو دلیل مهم‌تری نیز دارد که ایجاد زمینه برای نفوذ در دل مخاطب و ابلاغ اصول ایمانی به اوست. مبلغین نیز باید به روش بانوی خویش اقتدا کرده و همانند او به همه اقشار و اصناف مختلف جامعه توجه کرده و آنها را مورد احترام قرار دهند و با عدالت با آنان رفتار کنند تا بدین وسیله زندگی فردی - اجتماعی پر طراوت و سالم گردد و روابط انسانی در جامعه حاکم شود.

۱۱. عفو و بزرگواری

اگر انتقام، حالت انبساط و تشفی خاطر زودگذری فراهم می‌سازد عفو و گذشت، شادمانی و انبساط روحی طولانی‌تری حاصل می‌کند. به علاوه این که کرامت و بزرگواری عفوکننده را همواره در ذهن مخاطبان تداعی می‌کند (عباسی‌مقدم، ۱۳۷۹، ص ۱۲۱).

بانو صدر در عرصه تبلیغ در برخورد با دیگران عفو و گذشت را سر لوحه کارشان قرار داده بودند که ما در این جا به نقل موردی از آن می‌پردازیم:

در یکی از روزها بانو صدر به همراه ام‌جعفر به مجلس عزاداری امام حسین علیه السلام رفتند. هنگام ورود به مجلس، همه خواهران حاضر به جز معدودی به احترام آنها از جا بلند شدند. آنها هیچ‌گونه توجهی به این کار نکردند. آخر وقت هنگام بازگشت به خانه در مورد این جریان از ایشان سؤال شد و ایشان گفت: «پیش‌بینی می‌کردم که این حادثه اتفاق بیفتد؛ ولی امور دنیوی اهمیت ندارد و دوست ندارم با کسی قطع رابطه کنم» (انیسی، ۱۳۹۱، ص ۱۱۷).

۱۲. تربیت مبلغ

از دیگر شیوه‌های تبلیغ اعجاب‌انگیز بانو صدر، تربیت مبلغانی با فضیلت بود که به مناطق دور و نزدیک اعزام می‌شدند. این افراد گاه به سرزمین‌های مسلمان اعزام می‌شدند تا مسائل اسلامی و قرآن را به مسلمانان یا مردم متمایل به اسلام بیاموزند و گاه به سرزمین‌های غیر اسلامی اعزام می‌شدند تا ندای اسلام را به گوش دیگران برسانند.

بانو صدر خود نخستین کسی بود که برای تبلیغ اسلام راهی دیارهایی شد. ایشان به تربیت عالمان و مبلغانی پرداختند که پس از شهادت ایشان به ارشاد و آموزش زنان عراق و سوریه و کویت و آمریکا و... پرداختند. همچنین زنانی تربیت یافته که کتاب و مقاله در مورد استاد خود بعد از شهادت نوشتند (ر.ک: رضایی، ۱۳۹۱).

۱۳. مشورت

رایزنی و مشورت با افراد از راه‌های مؤثر در جلب اعتماد است که باعث پیشرفت امور به نحو مطلوب می‌گردد؛ اما شیوه ایشان در ابعاد مختلف زندگی، رجوع به کارشناسان و افراد خبره بود.

در قرآن می‌خوانیم: «شاورْهُمْ فِي الْأَمْرِ فَإِذَا عَزَمْتَ فَتَوَكَّلْ عَلَى اللَّهِ (آل عمران/۱۵۹)؛ در کارها، با آنان مشورت کن! اما هنگامی که تصمیم گرفتی، (قاطع باش! و) بر خدا توکل کن! زیرا خداوند متوکلان را دوست دارد.

از نمونه‌های برجسته مشورت بانو بنت‌الهدی، مشورت ایشان با برادرشان درباره نوشته‌های خود و هر کاری که می‌کرد، بود (ر.ک: زنجانی، ۱۳۸۶). وی برای شهید صدر بهترین خواهر بود و در تمام زمینه‌های سیاسی و اجتماعی و دینی با وی مشورت و مشارکت می‌کرد (زندگی نامه آمنه بنت‌الهدی صدر، ۹۷/۹/۵، www.iuc.taghrib.com).

حال وظیفه مبلغان این است که به سیره زندگی این بانو تاسی جسته تا در این طریق بتوانند وظیفه سنگینی که بر دوش دارند را به خوبی انجام دهند. مبلغ باید اهل مشورت باشد و درباره محتوای تبلیغ و آشنایی با جو خاص محل با خبرگان و کارشناسان صدیق مشورت کند و نباید خود را بی‌نیاز از مشورت بداند؛ زیرا امیر مؤمنان علیه السلام می‌فرماید: «مَنْ اسْتَقْبَلَ وَجْهَ الْأَرَاءِ عَرَفَ مَوَاقِفَ الْخَطَا» (نهج البلاغه، ح ۱۷۳)؛ کسی که از خردمندان کمک فکری بطلبد جای خطا و اشتباه را می‌شناسد.

۱۴. مردمی بودن

در واقع تمام رفتارهای یک مبلغ باید به گونه‌ای باشد که مردم او را از خود دانسته و اسوه حیات معنوی خویش قرار بدهند. تناسب شیوه زندگی میان اسوه و متاسی یکی از ابعاد ضروری هماهنگی میان آن دو است... و اساساً فاصله سطح و شیوه زندگی افراد از جمله موانع ایجاد رابطه میان انسان‌هاست (عباسی دوم، ۱۳۷۰، ص ۲۴۶).

هماهنگی با مخاطبان در معیشت و مردمی بودن یکی دیگر از خصلت‌های مهمی است که در شیوه تبلیغی بانو صدر مورد توجه می‌باشد. ایشان همانند سایر انسان‌ها زندگی کرده و از هر گونه تعیین و تشخیص که موجب فاصله گرفتن مخاطبان از او گردد، خودداری می‌کردند.

خداوند در قرآن به این موضوع اشاره کرده است و از رسولش می‌خواهد که بگوید: «قُلْ إِنَّمَا أَنَا بَشَرٌ مِثْلُكُمْ» (فصلت/۶)؛ بگو: من فقط بشری هستم مثل شما.

این گونه برخورد گرچه در ظاهر از ارزش انسان می‌کاهد و در نظر دیگران فردی عادی جلوه می‌کند اما فاصله‌ها را از بین می‌برد و مردم شیفته مبلغ می‌شوند.

بانو صدر بسیار ساده پوش و عقیف بود و پیوسته تکرار می‌کرد که زیبایی فقط به ظاهر نیست بلکه زیبایی حقیقی، زیبایی روح و عقل و ایمان است (ر.ک: زنجانی، ۱۳۸۶).

معمولاً در خانه سید شهید در همه وقت برای میهمانان باز بود و بانو صدر با همسر شهید صدر، ام جعفر در تهیه غذا برای میهمانان همکاری می‌کردند و غذاهای مشهور عراقی مانند کوفته و دلمه و خورش بادمجان را می‌پختند (همان).

از این مطلب می‌توان درس‌ها گرفت. از جمله این که مبلغین گرامی باید در زندگی خویش و در ارتباط با دیگران همواره متواضع باشند تا مورد محبت دیگران قرار گیرند؛ زیرا بزرگ‌ترین توفیق برای مبلغ این است که در بین مردم و با مردم باشد تا بتواند علاوه بر تشخیص نیازمندی‌ها و مشکلات آنان، ارتباط بین آن‌ها برقرار کند.

بنابراین اگر مبلغ با مردم و با برنامه‌های آنان همراه باشد به معنای حضور او در میان مردم است که هر چه حضورش در بین مردم بیشتر باشد در تشخیص و انتخاب موضوع تبلیغی خویش مؤثرتر و موفق‌تر خواهد بود و هر چه این رابطه میان اسوه و پیروان، عمیق‌تر و بهتر باشد، فرایند تبعیت کامل‌تر خواهد بود.

۱۵. عیادت از بیماران

بانو صدر اهتمام زیادی به عیادت از بیماران داشتند. کتاب *اللقاء فی المستشفى* مجموعه گفته‌های تبلیغی ایشان با بیماران یا همراهان پرسنل بیمارستان بود زمانی که به منظور امر درمان خود یا اقوام به آن‌جا رفته بود. ایشان در بیمارستان در موضوعات مختلف احکام، اخلاق و گاه مشاوره سعی در آگاه‌سازی افراد داشتند (ر.ک: رضایی، ۱۳۹۱).
بنابراین مبلغین می‌توانند همیشه و در همه حال با عمل خویش مردم را دعوت به خوبی‌ها کنند؛ زیرا تأثیر آن به مراتب بیشتر از دعوت بدون عمل است.

۱۶. ایجاد ارتباط بین مرجع تقلید و مقلدان

بانو صدر در راه ایجاد ارتباط بین شهید سید محمدباقر صدر و بانوان مقلد او نقش عظیمی داشت. وی با حفظ امانت، مسائل فقهی را که برای زنان پیش می‌آمد و حیا مانع آن بود که بتوانند مستقیماً آن‌ها را از سید شهید بپرسند، به برادرش عرضه می‌داشت و پاسخ آن‌ها را به مراجعان می‌داد. *سیده ام‌جعفر* نیز گاهی به حسب مناسبت و طبیعت موضوع، به او کمک می‌کرد (ر.ک: شهبازی، ۱۳۸۷). البته این تنها حرکت ایشان در این زمینه نبود و در موارد فراوانی، وی رابطه علمی بین مرجع و مقلدان را فراهم می‌کرد.

نتیجه

۱. جامعیت *بانو صدر* در شیوه‌های تبلیغی، الگوی مناسبی برای مبلغین امروز است که تبلیغ خود را منحصر در یک شیوه تبلیغی نکنند.
  ۲. انقلاب اسلامی زنان در عراق به شهید بنت‌الهدی مربوط می‌شود. زیرا او با اجرا کردن شیوه‌های مؤثر تبلیغی، محور اساسی جنبش سراسری در مورد وضعیت زنان مسلمان عراق بود. سزاوار است مبلغین هم با تأسی از شیوه *بانو صدر* دفاع از انقلاب اسلامی ایران را جزء وظایف خطیر خود بدانند.
- شایسته است مبلغین در مورد شخصیت استثنایی و بزرگ شهید بنت‌الهدی مطالعه کنند و نوآوری‌های فکری، فرهنگی و ادبی او را روشن سازند و هر کدام از این شیوه‌های تبلیغی را جداگانه مورد بررسی قرار بدهند؛ مانند داستان‌نویسی، شعر، جشن تکلیف و ...

منابع

* قرآن کریم

* نهج البلاغه

۱. ام احمد؛ **یکی از یاران هم‌رزم شهید بنت‌الهدی**، ترجمه غلامرضا جمشید نژاد، علوم تربیتی - رشد معلم، ش ۲۳، اردیبهشت ۱۳۶۴.

۲. انیسی، فریبا؛ **دختری از تبار هدایت**، علویه بنت‌الهدی صدر در آیینۀ خاطرات، تهران، مرکز امور زنان و خانواده ریاست جمهوری، ۱۳۹۱.

۳. بنت‌الهدی صدر، ویکی پدیا، ۱۳۹۷/۸/۵.

۴. بی‌آزار شیرازی، عبدالکریم؛ **قرآن و تبلیغ**، قم، دار التبلیغ، ۱۳۸۰.

۵. بیانات مقام معظم رهبری در دیدار جمعی از زنان، ۱۳۷۶/۷/۳۰.

۶. پایگاه اطلاع‌رسانی ایثار و شهادت؛ **بنت‌الهدی صدر که بود؟**، ماهنامه شاهد یاران، ش ۲۷، ۱۳۹۲.

۷. پایگاه اطلاع‌رسانی حوزه؛ **شهید محمدباقر صدر از زبان همسرش**، مجله نامه جامعه، ش ۳۱ و ۳۲، فروردین و اردیبهشت ۱۳۸۶.

۸. حبیبی، کبری؛ **پلاک‌های فاطمی**، مجله فرهنگ کوثر، ش ۳۴، تیر ۱۳۳۸.

۹. الحسون، محمد، ام علی، مشکور؛ **اعلام النساء المؤمنات**، تهران، اسوه، ۱۴۱۱.

۱۰. حیدریان، احمدرضا؛ **بررسی تطبیقی جایگاه بی‌ایمانی و ایمان در داستان‌های صادق هدایت و بنت‌الهدی صدر**، فصلنامه مطالعات ادبیات تطبیقی، ش ۲۴، ۱۳۹۱.

۱۱. راغب اصفهانی، حسین بن محمد؛ **معجم المفردات فی غریب القرآن**، بیروت، دار احیاء التراث العربی، ۱۴۲۳.

۱۲. رزاقی، احمد؛ **اهمیت و ضرورت تبلیغات**، قم، انتشارات سازمان تبلیغات اسلامی، ۱۳۷۰.

۱۳. رضایی، سارا؛ **سیره تبلیغی پیامبر اعظم ﷺ**، قم، مرکز جهانی اسلام، ۱۳۸۵.

۱۴. رضایی، مانده؛ **روش تبلیغ شهیده بنت‌الهدی صدر**، شمیم نرجس، ش ۲۲، آبان ۱۳۹۱.

۱۵. روزنامه کیهان؛ ۱۳۶۰/۱۱/۲۵.

۱۶. زنجانی، عبدالکریم؛ **بنت‌الهدی در آیینۀ خاطرات منتشر نشده خانواده شهید صدر**، شاهد یاران، ش ۱۸، اردیبهشت ۱۳۸۶.

۱۷. زورق، محمد حسن؛ **مبانی تبلیغ**، تهران، سروش، ۱۳۶۸.

۱۸. سایت علما و عرفا؛ **زندگی نامه آمنه صدر (بنت‌الهدی)**، ۹۷/۹/۵، olama-orafa1393.ir.

۱۹. سبحانی، جعفر؛ **منشور جاوید**، بی‌جا، مؤسسه امام صادق علیه السلام، ۱۳۷۰.

۲۰. سی و دومین کنفرانس بین‌المللی وحدت؛ **زندگی نامه آمنه بنت‌الهدی صدر**، ۹۷/۹/۵، www.iuc.taghrib.com.

۲۱. شهرابی، فرشته، مهرآئین، غزاله؛ **شهیده بنت‌الهدی جهادگر عرصه تعلیم و تعلم**، فصلنامه بانوان شیعه، ش ۳، ۱۳۸۷/۴/۶.

۲۲. صادقی اردستانی، احمد؛ **روش‌های تبلیغ و سخنرانی**، قم، مرکز انتشارات دفتر تبلیغات اسلامی، ۱۳۷۰.

۲۳. صدر، بنت الهدی؛ **بر بلندای مکه**، تهران، مؤسسه تحقیقاتی موسی صدر، ۱۳۹۳. فصلنامه بانوان شیعه، سال دوم، ۱۳۸۴.
۲۴. ....؛ **زن در زندگی پیامبر اکرم ﷺ**، ترجمه محمود شریفی، انتشارات امیرکبیر، ۱۳۸۳.
۲۵. عباسی دوم، مصطفی؛ **نقش اسوه‌ها در تبلیغ و تربیت**، تهران، سازمان تبلیغات اسلامی، ۱۳۷۱.
۲۶. عباسی مقدم، مصطفی؛ **اسوه‌های قرآنی و شیوه تبلیغی آنان**، قم، دفتر تبلیغات اسلامی، ۱۳۷۹.
۲۷. فتحی یکن؛ **مشکاة الدعوة والدعاة**، بیروت، بی نا، ۱۳۸۷.
۲۸. قرائتی، محسن؛ **قرآن و تبلیغ**، بی جا، انتشارات وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی، ۱۳۷۲.
۲۹. کلینی، محمد بن یعقوب؛ **اصول کافی**، ج ۱، بیروت، تحقیق: شیخ جواد الفقیه، دار الأضواء، بی تا.
۳۰. محبی، سعید؛ **دایرة المعارف تشیع**، ج ۳، تهران، انتشارات وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی، ۱۳۸۳.
۳۱. محمودآبادی، زهرا؛ **سخنان پرشور بنت الهدی صدر در هنگام دستگیری برادرش**، خبرگزاری فارس، ۱۳۹۲/۱/۱۹.
۳۲. مطهری، مرتضی؛ **سیری در نهج البلاغه**، قم، صدرا، ۱۳۷۹.
۳۳. موگهی، عبدالرحیم؛ **تبلیغ و مبلغ در آثار شهید مطهری**، قم، مؤسسه بوستان کتاب، ۱۳۷۷.
۳۴. نظری، مرتضی؛ **داستان و درس‌هایی از زندگی پیامبر ﷺ**، تهران، دفتر نشر فرهنگ اسلامی، ۱۳۷۵-۱۳۷۳.
۳۵. نعمانی، محمدرضا؛ **سیره و راه شهیده بنت الهدی**، قم، انتشارات جامعه المصطفی العالمية، ۱۳۸۸.